

Марта МАКСИМЮК,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна)
maksymjuk@ukr.net

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОНОМАСТИКИ

Ключевые слова: *имя собственное, художественный текст, оним, литературная ономастика, литературно-художественная ономастика, поэтика онима.*

Максимюк Марта. Вопросы терминологии украинской литературной ономастики.

В статье проанализировано теоретические вопросы, посвящены терминологии украинской литературной ономастики, рассмотрено спор ученых разных ономастических школ (одесской, ужгородской, донецкой) об названии самой дисциплины, рассмотрены три подхода к изучению собственных имен в художественном произведении.

В українській ономастиці досі немає єдиного підходу до вивчення власної назви в контексті художнього твору. Не в останню чергу це зумовлено тим, що вчені по-різному розуміють завдання ономастичних досліджень. З цією проблемою також пов'язані „термінологічні суперечки в межах літературної ономастики, які й досі точаться в українській лінгвістиці і стосуються передовсім назви самої дисципліни”¹.

Зрозуміло, формування стрункої, бездоганної терміносистеми в літературній ономастиці, як і в будь-якій іншій науці, необхідне, однак Ю. О. Карпенко та М. Р. Мельник застерігають: „термінологічним і класифікаційним питанням, при всій їх істотності, ... не слід надавати аж такої вирішально-першорядної ваги”², а терміни та групування науковці пропонують кваліфікувати лише як один із засобів, інструментів дослідження онімії художніх творів („не так уже й важливо, як обізнати досліджувані явища... і на які купи ці явища розкласти... Важливо саме дослідити”³). Ми не зовсім поділяємо такий підхід до термінологічних розбіжностей, бо нерідко „джерелом розбіжностей у позначенні є не лише певна терміносплука та точність/неточність, влучність/невлучність останньої у відбитті суті наукового пошуку в межах літературної ономастики”⁴, але й, як слушно зауважив В. Калінкін, прихильність науковця до тієї чи тієї дослідницької парадигми і прагнення „уже в назві з максимально можливим ступенем точності відобразити специфіку наукового напрямку”⁵. Наведене твердження перегукується з позицією О. Ахманової: термінологія будь-якої галузі науки – це „не просто список термінів, а

семасіологічне вираження певної системи понять, яка, у свою чергу, відображає відповідний науковий світогляд”⁶.

У кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. в українському мовознавстві сформувалися різні підходи у вивченні онімії художнього тексту. Сьогодні можна виділити три основні ономастичні школи, представлені науковими доробками Ю. О. Карпенка, Л. О. Белея, В. М. Калінкіна та їхніх учнів. У працях науковців кожної школи сформовано власну термінологію на позначення галузі дослідження, яка займається вивченням власних назв у художньому творі, та обґрунтовано її використання.

Ю. О. Карпенко зазначає: „Будучи розділом, одним із напрямків лінгвістичної науки про власні назви **ономастики**, літературна ономастика в основному використовує терміни цієї науки, надаючи до них означення **літературний**. Утім, сам термін **літературна ономастика**, ставши вже загальноновизнаним, усе ще має конкурентів у вигляді сполучень **поетична ономастика, стилістична ономастика**. Л. О. Белей наполягає на означенні **літературно-художня**, а не просто **літературна**”⁷. Зокрема, учений зауважує, що дуже часто літературно-художнім антропонімом вважають власне особове ім'я, що вживається в літературному тексті. У такому визначенні обов'язково потребує уточнення поняття „літературний текст”. Адже літературними текстами є не тільки оригінальні художні твори різних жанрів та їх переклади, а й інші тексти, написані літературною мовою, що можуть *de facto* належати до всіх функціональних стилів літературної мови”⁸. Л. Белей вважає, що найвдалішим є термін **літературно-художній**

антропонім, „який через багатоконпонентність не є бездоганим, проте серед уживаних нині термінів найповніше і найточніше передає суть позначуваного поняття. До того ж, в українській та й зарубіжній ономастичній літературі цей термін має досить тривалу традицію вживання... Від терміна *літературно-художній антропонім* легко утворити назву розділу ономастики, який займається вивченням літературно-художньої антропонімії, – літературно-художня антропоніміка, що в результаті не порушує усталеної системності української ономастичної термінології”⁹.

В. М. Калінкін пропонує свій термін – **поетика оніма** і переконує, що останній „у плані змісту відображає специфіку онтології оніма, яка виявляється в акті художнього мовлення, а в плані вираження знаходить підтримку в добре відомій генетичній конструкції *поетика слова*”¹⁰, і далі: „Широке тлумачення поняття **поетика оніма** передбачає, що воно охоплює всі сфери творчого використання пропріальних одиниць – від мови науки до жаргонів і розмовного мовлення. Вузьке розуміння терміна дає змогу обмежити кордони **поетики оніма** матеріалом художніх текстів, у яких найконцентрованіше і якнайрізномісніше представлено явище, що досліджується”¹¹. Учений обґрунтовує використання терміна **поетонім**, під яким розуміє „сукупність використання даного імені в тексті. Він є багатфункціональною одиницею поетичної мови і кожне конкретне використання актуалізує лише частину функцій з числа потенційно властивих йому чи реалізованих в художньому тексті”¹².

Отже, якщо одеська школа літературної ономастики має безперервну традицію використання насамперед терміносполуки *літературна ономастика*, то позиції представників ужгородської та донецької шкіл, відповідно Л. Белея та В. Калінкіна, щодо термінологічного позначення науки про власні назви в художньому тексті, як зауважила Н. Колесник, зближує неприйняття цього старого терміна, але вчені є прихильниками різних підходів до вивчення літературної онімії і відповідно – різних на її позначення термінів, що, зрештою, майстерно обґрунтовують¹³.

Проблемам термінології сьогодні в ономастиці приділяють увагу багато вчених. Зокрема, російський дослідник А. А. Фомін у статті „Всегда ли *литературная ономастика* тождественна *поэтической ономастике*?” відстежує відмінність між різними термінами, наявними в цій галузі мовознавства. Учений за-

значає, що „найчастіше її називають *літературною* або *поетичною ономастикой*, але трапляються й інші терміни: наприклад, *стилістична ономастика*, *літературно-художня (або художня) ономастика*, *поетика оніма*, *поетонімологія* і т.д. По-різному називають учені й об’єкт вивчення цієї дисципліни, причому найчастіше використовують терміни *літературний онім* і *поетонім*, уживання яких у роботах не в останню чергу зумовлене авторським прийняттям відповідної назви дисципліни”¹⁴. А. Фомін зауважує, що наявність паралельних назв для номінації тієї чи іншої науки чи її галузі не є чимось рідкісним. Наявність синонімічних визначень не заважає розвиткові науки і взаєморозумінню учених, які нею займаються. Дослідник розглядає різні варіанти назв і приходиться до висновку, що „вони не замінюють і не виключають одна одну. Можна користуватися різними термінами, але потрібно добиватися усвідомленого і відповідного загальному змісту і напряду роботи використання того чи іншого терміна, а не випадкового, взятого для звучності чи наобум”¹⁵. На думку А. Фомина, наявні нині назви далеко не завжди рівнозначні й синонімічні. Насамперед це стосується двох найбільш поширених термінів – *літературна* і *поетична ономастика*. По суті, вони являють собою по-різному структуровані простори, значна частина яких збігається. Учений зазначає: „Термін *літературна ономастика*, що ґрунтується на вказівці на сферу побутування власних імен, відповідно до внутрішньої форми терміна, розумно відносити до досліджень будь-яких сторін чи функцій оніма в будь-яких *літературних* текстах (публіцистичних, наукових, офіційно-ділових, художніх), оскільки поняття *література*, який став основою для цього терміна, значно ширший, ніж поняття *художня література*”¹⁶. У цьому сенсі *літературна ономастика* відмежується від ономастики не літературної – наприклад, ономастики фольклору чи ономастики розмовної мови. Безумовно, що центральною, найважливішою частиною цього простору є *ономастика художньої літератури*. При потребі для означення цього центрального складника можуть бути використані уточнювальні терміни *літературно-художня* і *художня ономастика*. До сфери літературної ономастики можуть бути віднесені й дослідження, присвячені різним аспектам вивчення імені – лінгвістичному, семіотичному, психологічному, соціологічному і т. д., а не винятково поетичному, який є важ-

ливим, але не єдиним типом дослідження проблематики *ім'я – текст*¹⁷.

Терміном *поетична ономастика*, який базується на виділенні поетичної функції імені, „розумно користуватися”, – вважає А. Фомін, – „для позначення напряму дослідження ономастики у творах з естетичною домінантою, знову ж таки без строгої прив'язки до текстів художньої літератури”¹⁸. Наприклад, зауважує дослідник, до поетичної ономастики можна віднести й ономастику фольклорних творів, якщо вона досліджується з погляду реалізації нею поетичної функції. Звичайно, і в поетичній ономастиці центральною галуззю є вивчення власних назв художньої літератури, у яких поетична функція виявляється найяскравіше.

Термін *поетика оніма/онімів*, на думку вченого, краще використовувати не для позначення дисципліни, а „для позначення функціонально-естетичного потенціалу власних назв, тобто безпосереднього предмета дослідження. Його синонімом міг би стати термін *онома-поетика*, запропонований колись Е. Б. Магазаником”¹⁹.

Н. Колесник, проаналізувавши терміни на позначення літературної ономастики в слов'янській лінгвістиці, прийшла до висновку: „Така ситуація не є власне українською прерогативою: подібна плутанина панує і в інших національних лінгвістиках”²⁰. Наприклад, в енциклопедії „Polskie nazwy własne” (1998) у відповідному розділі означення *стилістична* та *літературна* вживаються як взаємозамінні²¹.

Ономастика художнього твору – це чітка й розгалужена система (системи), у якій кожен онім, за словами О. В. Суперанської, тісно пов'язаний з іншими і поза цими зв'язками взагалі не сприймається²².

Проблеми літературно-художньої ономастики постійно актуальні, бо, як відзначали 2004 року Ю. Карпенко і М. Мельник, щодо вивчення „життя власних назв” у художніх текстах „зроблено ще вкрай мало”²³, а основні зусилля ономастів й досі зосереджені винятково на антропонімах. Тому цілком слушною є думка дослідників про потребу розширення, поглиблення, якісних змін у сфері розробки української літературної ономастики²⁴. Солідарні з українськими ономастами й польські дослідники, які останнім часом говорять про необхідність якісних зрушень у вивченні літературно-художніх онімів²⁵.

Значну увагу впродовж останніх десятиріч мовознавці приділяють питанням термінології, хоча проблема іманентної сутності літературно-художнього ономастикону не обмежується

схемами й теоретичними визначеннями, які, як зауважує Г. Лукаш, „завжди малопродуктивні, оскільки дистанція між теорією і практикою, ілюзорним світом концепцій і реальністю літературного досвіду буває досить великою”. Учені однакові в тому, що термінологія у сфері літературно-художньої ономастики має загальноономастичну основу, тобто при її з'ясуванні та застосуванні, за висловлюванням Т. Немировської, обов'язково потрібно відштовхуватися „від термінології ономастики реальної як уже апробованої і до певної міри вже усталеної...”²⁶. У зміст поняття „літературна ономастика” ця ж дослідниця включає „комплекс усіх ВН (власних назв. – М. М.), усіх розрядів і класів, уживаних у творі...”²⁷ та стверджує, що „літературна ономастика – частина поняття *художнє ціле*, спосіб художнього відображення світу через йменування...”²⁸. Під літературною (поетичною) ономастикою, зауважує Ю. О. Карпенко, „розуміють суб'єктивне відображення об'єктивного, здійснювану автором „гру” загальнономовними ономастичними нормами”²⁹.

Науковці виокремлюють кілька підходів до вивчення власних назв художнього твору. Перший підхід – лексикографічний опис поетонімосфери твору чи всіх творів одного письменника. Так, В. Калінкін запропонував лексикографічну обробку поетонімосфери роману О. С. Пушкіна „Євгеній Онегін” з різнобічною і місткою словниковою статтею, яка вичерпно характеризує кожен з описаних онімів твору³⁰. Ще раніше, 1991 року, Т. Немировська та О. Немировська опублікували словник власних імен М. Коцюбинського³¹ – перший онімичний словник української літератури. Словник цей ґрунтовно зроблений, містить всі, включно з контекстуальними, оніми з коментарями. На жаль, цей словник видано невеликим тиражем, і тому він фактично не став надбанням наукової спільноти.

Онімичні словники письменників „атомізують” єдиний онімний простір художнього твору. Такі словники дуже потрібні, але вони лише дають матеріал для подальшого дослідження літературної онімії, самі його не здійснюють. Це коментований каталог того, що є в автора (чи в окремому його творі).

Другий підхід ґрунтується на частковому виділенні онімів з художнього тексту і їх всебічному вивченні. Він цілком доречний у масштабних, оглядових роботах, у яких йдеться не про один твір чи одного письменника, а, як в обох монографіях Л. Белея, дослідженні А. Вегеш, дисертації Я. Шебештян тощо, про

певний чи певні періоди розвитку літературної ономастики або онімний простір конкретного жанру, із залученням творів багатьох письменників. Л. Белей, „представник традиційної ономастичної парадигми в літературній ономастиці, досліджує літературно-художню антропонімію як один із континуантів національної літературної мови та її антропо-системи”³². Основним завданням літературно-художньої антропоніміки вчений вважає „з’ясування ролі літературно-художньої антропонімії в процесі становлення національної антропосистеми і національної літературної мови та різнобічне вивчення функціонально-стилістичних можливостей літературно-художніх антропонімів”³³. При вивченні онімів одного твору чи кількох творів одного автора такий підхід видається плідним, якщо власні назви розглядати як невід’ємну частину тексту, а вони безсумнівно відносяться до нього як частина до цілого.

Вивчення онімів художнього тексту як його невід’ємного складника – третій підхід до вивчення літературної ономастики (найчастіше він зреалізований у працях представників одеської ономастичної школи).

При дослідженні власних назв у художньому творі, вважаємо, їх слід розглядати комплексно, оскільки онім у творі існує не окремо, а в системі онімного простору. Саме тому в художньому творі необхідно вивчати всі наявні розряди власних назв, не обмежуючись виключно антропонімами, тому що онімний простір художнього тексту активно формують не лише особові назви, до того ж взаємозв’язок і взаємозумовленість онімів різних розрядів теж доволі відчутні. Окрім того, треба досліджувати й так звані контекстуальні оніми, тобто апелюючи, використані у функції власної назви у художньому творі.

ЛІТЕРАТУРА:

¹ Колесник Н. Термінологічні суперечки в царині літературної ономастики і фольклорна ономастика / Наталія Колесник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзендзелівського. – Ужгород: Вид-во УжНУ „Говерла”, 2011. – С. 122.

² Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко : Монографія / Юрій Карпенко, Мирослава Мельник. – Одеса : Астропринт, 2004. – 216 с.

³ Вказ. праця, с. 13.

⁴ Колесник Н. Термінологічні суперечки в царині літературної ономастики і фольклорна ономастика / Наталія Колесник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзендзелівського. – Ужгород: Вид-во УжНУ „Говерла”, 2011. – С. 125.

⁵ Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – С. 70.

⁶ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1966. – С. 9.

⁷ Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 70.

⁸ Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Л. Белей. – Ужгород, 2002. – С. 8.

⁹ Вказ. праця, с. 9-10.

¹⁰ Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – С. 72.

¹¹ Вказ. праця, с. 73.

¹² Вказ. праця, с. 86.

¹³ Колесник Н. Термінологічні суперечки в царині літературної ономастики і фольклорна ономастика / Наталія Колесник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзендзелівського. – Ужгород: Вид-во УжНУ „Говерла”, 2011. – С. 125.

¹⁴ Фомин А. А. Всегда ли *литературная ономастика* тождественна *поэтической ономастике*? / А. А. Фомин // Вопросы ономастики. – 2009. – № 7. – С. 57.

¹⁵ Вказ. праця, с. 63.

¹⁶ Вказ. праця, с. 64.

¹⁷ Вказ. праця, с. 64.

¹⁸ Вказ. праця, с. 65.

¹⁹ Вказ. праця, с. 66.

²⁰ Колесник Н. Термінологічні суперечки в царині літературної ономастики і фольклорна ономастика / Наталія Колесник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзендзелівського. – Ужгород: Вид-во УжНУ „Говерла”, 2011. – С. 122.

²¹ Rzetelska-Feleszko E. Perspektywy badawcze onomastyki literackiej / Ewa Rzetelska-Feleszko // Onomastyka literacka pod redakcją Marii Biolik. – Olsztyn, 1993. – S. 21 – 26.

²² Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – С. 281.

²³ Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко : Монографія / Юрій Карпенко, Мирослава Мельник. – Одеса : Астропринт, 2004. – С. 5.

²⁴ Вказ. праця, с. 5.

²⁵ Polskie nazwy własne: Encyklopedia pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko. – Warszawa – Kraków, 1998. – S. 251.

²⁶ Немировская А. Ф., Немировская Т. В. Художественный текст и закономерности литературной ономастики / А. Ф. Немировская, Т. В. Немировская // Шоста респ. ономастична конференція: Тези доп. і пов. – Одеса, 1990. – Т. 1. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. – С. 133.

²⁷ Вказ. праця, с. 133.

²⁸ Вказ. праця, с. 134.

²⁹ Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68.

³⁰ Калинин В. М. Теория и практика лексикографии поэтонимов (на материале творчества А. С. Пушкина) / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – С. 40.

³¹ Немировская Т. В. Собственные имена в творчестве М. М. Коцюбинского : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 – языки народов СССР (украинский язык) / Т. В. Немировская. – К., 1988. – 24 с.

³² Колесник Н. Термінологічні суперечки в царині літературної ономастики і фольклорна ономастика / Наталія Колесник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Присвячується 90-річчю від дня народження Й. О. Дзєн-дзелівського. – Ужгород: Вид-во УжНУ „Говерла”, 2011. – С. 125.

³³ Вказ. праця, с. 125.

Maksymyuk Marta. ISSUE OF TERMINOLOGY UKRAINIAN LITERARY ONOMASTICS

In Ukrainian onomastics is still no united approach in the studying of proper name in context of literature texts. This is also caused by

different understandings of scholars the tasks of onomastic researches which is being to be one of the important reasons of mentioned above raised question. With this problem are also related terminological controversies in the frames of literature onomastics which are still being discussed in Ukrainian linguistics and first of all they are related to the discipline's name.

At the end of XX – the beginning of XXI century in Ukrainian linguistics have been formed different approaches in the orthonyms investigating in a literature text. Nowadays there are three major onomastics schools, which are represented by scientific researches of such scholars: U.O. Karpenko, L.O. Beley, V.M. Kalinkin and their followers. In the scholars' researches of each school was formed the own terminology to stress on particular field of studying, which deals with proper names in belles-letters and its substantiated usage.

Scientists distinguish a few approaches of proper names belles-letters studying. The first approach is lexicographical description of poetorthonymsphere of a single literature text or all literature texts of a particular writer. The second approach is based on a partial selection of orthonyms and their comprehensive study. Through the studying of orthonyms from one text or from different literature texts of one author such an approach is seemed to be voluminous in case if proper names are considered to be an inseparable part of a literature text, and they are considered to relate to the text as a part to the whole without any doubts about it.

Studying of orthonyms of literature text as its inseparable part – the third approach in the studying of literature onomastics (the most often it is implemented in researches of representatives of Odessa onomastics school). Throughout investigation of proper names in a literature text we have an opinion that they should be considered comprehensively as orthonyms exist in a literature text not apart but in the system of of orthonym's space. That is why in a literature text there is a need to investigate all existing categories of proper names without being limited by anthroponyms because the orthonym's space of a literature text actively form not just personal names, but also are quite important interrelation and interconditionality of orthonyms of different categories. Besides that there is a need to investigate so called contextual orthonyms – appellatives which are used in a function of proper name in belles-letters.